

MELI SHOPI – EMINE SADIKU

**SHPREHJA E AKTEVE LIGJËRIMORE TË ZHDREJTA
ME FJALI PYETËSE DHE PIKËSIMI FUNDOR I TYRE**

0. Hyrje

Duke filluar nga Searle (1969), që modifikoi teorinë e akteve ligjërimore të Austin-it dhe e vendosi atë në një bazament më të sigurt teorik, pragmatika gjuhësore gjithnjë e më shumë tenton të jetë në qendër të interesit kërkimor. Edhe punimi ynë është një fjalë modeste në fushën e studimeve pragmatike mbi aktin ligjërimor. Në fakt, teoria e akteve ligjërimore nuk është teori në kuptimin strikt të nocionit të sistemit, që përmbledh rregulla me vlerë dhe me veprim të përgjithshëm. Më tepër se një teori unike është një gjenerator teorish, një koncept nga më të rëndësishmit dhe më produktivët që gjuhësia ka në dispozicion. Një koncept i tillë ofron nocione të përgjithshme, kategori të mendimit, duke sjellë dhe këndvështrime të reja të realitetit gjuhësor. Teoria e aktit ligjërimor është pjesë përbërëse e teorisë së veprimit. Një detyrë e rëndësishme e teorive gjuhësore që burojnë nga teoria filozofike e veprimit është koordinimi i përhershëm, i domosdoshëm i formave të shprehjes gjuhësore me tipat e veprimit. Sepse është i pamundur studimi i thelluar i proceseve komunikative pa marrë parasysh anën gjuhësore. Kjo vlen veçanërisht në vrojtimin e në analizën e akteve ligjërimore të zhdrejta që janë dhe objekti qendror i punimit tonë. Mund të ndodhë që dukuria e shprehjes me akte ligjërimore të zhdrejta të trajtohet në aspekte të forcës, të shprehësisë, të implikacioneve etj., duke nënvlerësuar veçoritë gjuhësore, duke mos vënë në dukje lidhjen e qëndrueshme midis anës gjuhësore-strukturale me atë komunikative-funksionale. Në këtë mënyrë studimi i akteve ligjërimore të zhdrejta mbetet në stadin fjalësor-teorik. Ndodh shpesh të fillohet trajtimi me prezantimin e konceptit të shprehjes indirekte, pranohet potenciali dhe forca e saj teorike dhe gjithçka sillet rreth këtyre elementeve. Në punimin tonë me karakter gjuhësor ne jemi përpjekur gjithnjë të vëmë në dukje veçoritë gjuhësore të akteve ligjërimore të zhdrejta. Edhe përshkrimin e shpjegimin e pikësimit të ndërtimeve pyetësore që rrjedhin nga akte ligjërimore të zhdrejta e kemi

analizuar duke iu referuar gjithnjë anës gjuhësore-strukturore të shprehjeve dhe asaj komunikative-funksionale.

Analiza jonë tregon se çdo tip ilokutiv mund të realizohet me një sasi mjetesësh gjuhësore të ndryshme dhe çdo mjet gjuhësor mund të japë disa lloje aktesh ilokucionore.

Studimit të fjalive dhe akteve pyetësores i është kushtuar vëmendje e veçantë. Pyetjet luajnë një rol të rëndësishëm në praktikën komunikuese; ato trajtohen gjerësisht si në kërkimet filologjike, ashtu dhe në ato filozofike. Veç kësaj fjalia pyetëse është një tregues ilokucionor eksplisit që përdoret rëndom në akte ligjërimore të zhdrejta.

Në aktet ligjërimore të zhdrejta lidhja midis strukturës gjuhësore dhe funksionit komunikativ është e ndërlikuar, prandaj kemi praktikuar dy drejtime analizash, herë nisemi nga funksioni komunikativ për të dalë te shprehja gjuhësore, herë, duke u nisur nga një strukturë e caktuar gjuhësore, vihen në dukje funksionet komunikative që përmbush ajo.

Në përshkrimin e akteve ligjërimore të zhdrejta kemi operuar me koncepte, si: *ilokucioni- bazë, ilokucioni faktik (ose: roli ilokucionor faktik); tregues bazë, tregues dytësorë, mendim, kuptim* etj. Akti i drejtë ligjërimor dominohet nga treguesit bazë, akti i zhdrejtë përbën shmangie nga treguesit bazë. Në rastin e akteve të zhdrejta ligjërimore mund të flitet për një ilokucion bazë dhe për një ilokucion dytësor të realizuar. Edhe pse kemi pranuar tezën e W. Sökeland mbi ekzistencën e vetëm një ilokucioni të realizuar në aktet ligjërimore të zhdrejta, nuk kemi hequr dorë nga teza e Searle mbi realizimin njëkohësisht të dy ilokucioneve në akte të tilla. Duke analizuar shprehjen e akteve të ndryshme ligjërimore me fjali pyetëse kemi dhënë përshtatjet dhe kufizimet e ndërtimeve që marrin pjesë në konvertime të tilla.

Të gjitha reflektimet, analizat dhe përshkrimet mbi aktet ligjërimore, aktet e zhdrejta ligjërimore, shprehja e te gjitha klasave të akteve ligjërimore indirekte me fjali pyetëse janë përdorur, ndër të tjera, si argumente për të trajtuar pikësimin fundor të fjalive pyetëse që shprehin akte indirekte ligjërimore. Si në shembujt ilustrues-konfirmues të nxjerrë nga korpusi ynë (i përbërë nga tekste llojesh të ndryshme), ashtu dhe në testet e realizuara me grupe studentësh, vihet re një variacion pikësimor. Brenda këtij variacioni ka shpesh shkelje të normës pikësimore. Ne jemi përpjekur ta shpjegojmë këtë larmi e shkelje pikësimore. Për këtë kemi përdorur teori të shkencës së pikësimin dhe reflektime teorike mbi aktet ligjërimore. Pasi kemi pranuar si bindëse reflektimet teorike të B. Primus, kemi dhënë edhe një prezantim e një interpretim të teorisë së saj mbi

modalitetin e fjalisë që përcakton pikësimin fundor. Peizazhi pikësimor në dukurinë aq të zakonshme të konvertimit të akteve ligjërimore indirekte në fjali pyetëse nuk mund të shpjegohej duke u nisur vetëm nga një teori. Në rastin tonë ne integruam në një bllok teorik reflektime të Gramatikës dhe pikësimin në gjuhën shqipe, Rehbein, Primus, Bredel, Baudusch dhe të disa gjuhëtarëve të tjerë (shih: **Përfundime**).

Analizat tona treguan gjithashtu se në përdorimin e pikësimit (?, !, ?!, .) një rol të rëndësishëm luajnë intuïta dhe perceptimi subjektiv-emocional i botës nga folësi, më tej i botës së projektuar në tekst, i botës si reagim i marrësit ndaj tekstit.

1. 1. Aktet ligjërimore, klasifikimi

Para se të merremi me klasifikimin, le të japim një përkufizim të aktit ligjërimit. Mendimi më i përgjithshëm pranon që akti ligjërimit është një veprim i realizuar me një shprehje gjuhësore. Në një thënie të tij me vlerë programatike Searle shprehet: *Detyra, ose së paku një detyrë e rëndësishme e gjuhësisë teorike, është të përshkruajë se si kalohet nga tingujt në aktet ligjërimore*. (marrë nga: Zaefferer, D.: *Frageausdrücke und Fragen im Deutschen*, München, 1984, f. 9).

Vetë Zaefferer, duke përmendur Wittgenstein-in, shkruan: *Edhe punimet më të reja për precizimin dhe përpunimin e idesë së Wittgenstein-it mbi teorinë përdorimore të kuptimeve të shprehjeve gjuhësore flasin për rolin qendror të konceptit akt ligjërimit*. (Zaefferer, D.: *Frageausdrücke und Fragen im Deutschen*, München, 1984, f. 9).

Në artikullin e tij të vitit 1976 Searle synon të realizojë një klasifikim të ri të akteve ligjërimore me të cilin do të përmirësonte klasifikimin e propozuar nga Austin. Ai dallon pesë klasa, për çdo klasë ai cakton foljet përgjegjëse. Foljet në trajtimin e tij nuk zënë atë vend qendror si te Austin-i. Ai u kushton vëmendje të veçantë dukurive të tilla, si: shprehja e veçorive të përgjithshme logjiko-pragmatike. Në përshkrimin e çdo akti ligjërimit gjenden konsiderata për qëllimin, mbi përmbajtjen propozicionale, për bashkërendimin e gjendjes mentale të folësit me përmbajtjen propozicionale. Një risi e klasifikimit të Searle është dhe raporti akt ligjërimit-realitet (botë):

“Në shumë akte ligjërimore qëllimi ilokutiv kërkon që fjalët, përmbajtja propozicionale e një thënieje, t’i përgjigjet realitetit (botës). Në disa të tjera qëllimi ilokutiv kërkon që realiteti t’u përgjigjet fjalëve” (Searle, John R.: *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*, Frankfurt / Main, 1980 f. 84).

Searle i përcakton aktet ligjërimore si më poshtë:

Reprezantiva: qëllimi ilokutiv i një akti të tillë është që folësi t'i përmbahet principit të vërtetësisë në domethënien propozicionale: Shkalla e një detyrimi të tillë mund të variojë midis *supozoj, them, betohem*. Thënia drejtohet nga fjalët në realitet (botë). Qëndrimi psikologjik i shprehur është *besim, mirëbesim*.

Direktiva: qëllimi ilokutiv është përpjekja, synimi i folësit për ta tërhequr dëgjuesin në një veprim. Drejtimi karakteristik është nga realiteti në gjuhë. Qëndrimi emocional-subjektiv është *dëshirë, dashje, kërkesë, vullnet, këshillë, urdhër*.

Komisiva: Këto akte ligjërimore kanë për qëllim ta fiksojnë ose ta detyrojnë folësin në një veprim të ardhshëm. Drejtimi është nga realiteti në gjuhë. Kushti mental-psikologjik është vullneti në formë të *premtimit, ofertës, kërcënimit, garantimit*. Përmbajtja propozicionale ka të bëjë gjithnjë me veprimin e ardhshëm të folësit.

Ekspresiva: Në këtë klasë qëllimi ilokutiv ka të bëjë me shprehjen e qëndrimit emocional të folësit ndaj përmbajtjes propozicionale të thënies. Gjatë realizimit të aktit ekspresiv folësi nuk synon as t'i drejtojë fjalët kah bota dhe as botën kah fjalët. Ai mbështetet vetëm në të vërtetën e shprehur në aktin propozicional, pa iu referuar botës. Akte të tilla shprehin *falënderim, përshëndetje, urime, përgëzim, admirim*.

Deklarativa: Tipari dallues i këtij akti ligjërimor është përputhja e përmbajtjes së thënies me realitetin. Aktet deklarative sjellin ndryshim në statusin ose në gjendjen e objekteve të cilat shënjojnë. Kjo veçori i dallon këto akte nga të tjerat. P.sh.: *pagëzim, dënim, gradim*.

Në paraqitjen e teorisë së tij Searle jep edhe disa folje tipike për çdo akt ligjërimor:

Reprezentativa: *pohoj, konstatoj, përfundoj, them, përgjigjem ...*

Direktiva: *këshilloj, urdhëroj, propozoj, kërkoj, lutem, ftoj, pyes...*

Komisiva: *premtoj, lejoj, garantoj, ofroj...*

Ekspresiva: *uroj, përgëzoj, falënderoj, më fal ...*

Deklarativa: *pagëzoj, emëroj, përcaktoj, gradoj...*

Wunderlich në "Studien, 1976: 77", si dhe më vonë Sökeland i veçon aktet ligjërimore erotetike nga ato direktive.

Aktet ligjërimore sipas Sökeland janë:

- Direktive
- Erotetike
- Kommissive
- Repräsentative
- Ekspresive

1. 2. Mbi konceptin “akt ligjërimor i zhdrejtë”

Një përkufizim i thjeshtë, por i qëlluar mbi aktet ligjërimore të zhdrejta është ai i Wunderlich: “Aktet ligjërimore, që nuk thonë shprehimisht atë, që mendohet, i quaj akte të zhdrejta.” (Wunderlich, D.: *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt/Main, 1976, f. 301–312)

Në akte të tilla ligjërimore folësi mendon diçka tjetër nga ajo që thotë. Kjo formë indirekte përdoret dhe në figurat stilistike-letrare, si ironia, metafora etj. Shprehja indirekte e akteve ligjërimore është një fenomen i ndërlikuar, shumëplanësh. Koncepti mbi to nuk përmban vetëm shprehje te të cilat treguesit ilokutivë kontekstualë u kundërvihen atyre gjuhësorë, morfosintaksorë, por dhe shprehje ku treguesit ilokutivë janë konkurrues midis tyre. Këtu përfshihen dhe ndërtime ku propozicioni i shqiptuar nuk i përgjigjet përmbajtjes propozicionale të menduar; ndërsa ilokucioni mbetet i njëjtë. Kuptimi i thënies së mëposhtme rroket në kontekst, ku janë shumë tregues të pranishëm:

(1) *Këtu bën korrent.* Është fjala për diçka, që thënia nuk e përmban, por rrethanat, situata, e bën të qartë: *mbyll dritaren.*

Në çdo akt ligjërimor të zhdrejtë dallohen dy grupe treguesish: tregues bazë (parësorë) dhe tregues dytësorë. Në klasën e treguesve bazë përfshihen: formula eksplicite performative (e tipit: *mbledhjen e deklaroj të mbyllur*), tipat e fjalive, modelet e fjalive, rendi i fjalëve. Në grupin e dytë bëjnë pjesë: konteksti, pjesëzat, që përdoren rëndom në realizimin e akteve të tilla ligjërimore, ndajfolje të caktuara, kuptimi i të cilave lidhet me mbarë fjalinë (fatmirësisht, ndoshta, fatkeqësisht, po etj.), intonacioni, theksi si dhe në raste të caktuara përmbajtja propozicionale. Zakonisht treguesit dytësorë konfliktohen me ata parësorë dhe dominojnë mbi ta. Ndodh që treguesit dytësorë të konkurrojnë njëri me tjetrin. Ata, që u shmangen treguesve bazë dominojnë ndaj atyre që janë në harmoni me ta.

Akti i drejtë ligjërimor dominohet nga treguesit bazë, akti i zhdrejtë përbën shmangie nga treguesit bazë. Në rastin e akteve të zhdrejta ligjërimore mund të flitet për një ilokucion bazë dhe për një ilokucion dytësor të realizuar. Këto ilokucione mund të jenë të pajtueshme ose të papajtueshme. P.sh.: Realizimi pyetësor i një fjalie thirrmore:

(2) *Nuk ke ndërmend të më lesh të qetë?* përmban një ilokucion pyetësor. Ilokucioni thirrmos pothuaj nuk ndihet fare, por shfaqet në dhënien e drejtpërdrejtë të thënies:

(3) *Më lër të qetë!*

Autori Werner Sökeland në trajtimet e tij mbi shprehjet gjuhësore të zhdrejta argumenton mendimin që realizimet gjuhësore indirekte përmbajnë vetëm një ilokucion. Me këtë ai kundërshton tezën e Searle (Searle, John R.: *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*, Frankfurt/Main, 1971, f. 81) që pranon ekzistencën e dy lokucioneve në aktet ligjërimore të zhdrejta. (Sökeland, W.: *Indirektheit von Sprechhandlungen*, Niemeyer, Tübingen, 1980, f. 27–34)

Sökeland thotë shprehimisht: “*Me një akt ligjërimor të zhdrejtë në një situatë të caktuar ligjërimore, njësoj si me një akt ligjërimor të drejtë realizohet vetëm një ilokucion. Qëllimi ilokutiv i folësit në një shprehje indirekte nuk është më i turbullt se në një shprehje direkte. Aktet ligjërimore të drejta dallohen nga ato të zhdrejta se në to kuptimi devijon nga mendimi.*” (Sökeland, W.: *Indirektheit von Sprechhandlungen*, Tübingen, Niemeyer, 1980, f. 44–49) (Shih për këtë dhe: Harald, W.: *Linguistik der Lüge*, Heidelberg, 1974, f. 38).

Një shembull nga Sökeland:

(4) *U bë vonë.*

Kjo shprehje në kuptimin direkt shënon përjetimin e dikuajt, që i zhytur në punë, ngre kryet dhe vëren papritur se është errur. Si realizim i një akti të zhdrejtë shprehja mund të kishte kuptimin: *tani duhet të shkoj*. Në një situatë tjetër mund të shfaqej një qëllim tjetër ilokutiv.

Një teori tjetër që hedh dritë e shpjegon dukurinë e realizimit të zhdrejtë të akteve ligjërimore është dhe ajo e Grice mbi maksimat ligjërimore. Këtu shpjegimi i dukurisë fillon nga dëgjuesi. Ky i fundit e njeh, e identifikon një akt ligjërimor të zhdrejtë kur, së paku, njëra nga maksimat nuk respektohet. Dhe kërkon me anë të principit kooperativ të gjejë një interpretim që e sjell shprehjen në harmoni me maksimat. (Grice, Logik, khs. die deutsche Übersetzung bei Wunderlich, *Konventionalität*, f. 56) Aktet ligjërimore të zhdrejta me tregues gjuhësorë konkurrentë mund të rrokën si shkelje të maksimave. P.sh.: Maksima e sasisë mund të përdoret për identifikimin e aktit ligjërimor të zhdrejtë në formë të fjalisë pohore:

(5) *Ti nuk je më njëzet vjeç.* Po qe se akti ligjërimor do të interpretohej si konstatim, do të kishim shkelje të maksimës së sasisë. Ndërsa, po ta interpretojmë këtë shprehje si një paralajmërim të shprehur me një akt reprezentiv direkt, do të kishim:

(6) *Bëj më mirë një pushim të shkurtër.* Kështu vendoset harmonia me maksimën e sasisë.

Po pse ka akte ligjërimore të zhdrejta? Ato kanë një veçori të përbashkët: e bëjnë komunikimin më social, më të pranueshëm, më të këndshëm, më njerëzor. E përmirësojnë kështu klimën ligjërimore. Kjo shpjegohet me atë që ato shpesh dalin si tentativë më e zbutur se aktet përgjegjëse të drejta. Por nuk duhet tepruar në vlerësimin pozitiv të akteve ligjërimore të zhdrejta. Sipas këndvështrimeve të ndryshme komunikative ligjërimi i zhdrejtë mund të shikohet dhe si më pak i qartë dhe më i komplikuar se ai i drejtë.

2. Konvertimi i akteve ligjërimore të zhdrejta në fjali pyetëse

2.1. Akte direktive

Nëse do ta ndajmë klasën e akteve ligjërimore erotetike nga ajo e akteve ligjërimore direktive, atëherë do të pranonim realizimin e akteve të zhdrejta ligjërimore të kërkesës (lutjes, thirrjes, urdhrit, dëshirës) me anë të fjalive pyetëse. Forma pyetëse si tregues bazë i qëndron përballë funksionit kërkuar-urdhëruar të shprehjeve gjuhësore, që si akte ligjërimi direkte realizohen me anë të përdorimit të mënyrës urdhërore. Zakonisht për të dhënë aktet ligjërimore direktive përdoret forma e pyetjes së plotë:

(7) *A keni një cigare për mua ?* (Më jep një cigare!)

(8) *Do të më shqetësosh edhe më?* (Mos më shqetëso!)

Pyetjes së plotë i korrespondon vetëm përgjigjja po/jo e dëgjuesit. Pyetjeve të pjesshme u mungon një pjesë përmbajtjeje për të plotësuar propozicionin e hapur. Kështu kërkesat, lutjet etj. e shprehura me anë të tyre mbeten zakonisht të paqarta.

Në shumë akte ligjërimore direktive të realizuara me një fjali pyetëse dalin si tregues ilokucionor pjesëza: *a, të lutem, pak, dot, po, mos, de, vallë*, ndajfolje etj.:

(9) *Po del pak jashtë?* (Dil jashtë!)

(10) *E ul dot zërin?* (Ule zërin!)

Në klasën e akteve ligjërimore direktive bëjnë pjesë dhe këshillimet/këshillat. Kur këshilla (si akt ligjërimor i zhdrejtë) realizohet me një fjali pyetëse, atëherë dëgjuesi duhet ta ketë të qartë se çfarë veprimi këshillon, në fakt, folësi. Në fjalitë pyetëse të plota ose të pjesshme është e pranishme pjesëza mohuese-sugjестive “nuk”:

(11) *Nuk mendon se duhet të shkosh tani në shtëpi?*

(12) *Pse nuk e fillon terapinë me dietë?*

Siç mund të vërehet (edhe nga shembuj të tjerë) forma më e zakonshme pyetësore e shprehjes së akteve ligjërimore direktive të zhdrejta është pyetja e plotë ose pyetja argumentuese (që kërkon një

argument si përgjigje). Dëgjuesi në raste të tilla e plotëson lehtësisht propozicionin (me po/jo) duke iu përgjigjur folësit për pyetjen/këshillën e dhënë. Kjo gjë nuk ndodh gjithnjë me fjalinë pyetëse të pjesshme. Megjithatë ka disa përjashtime, ka raste kur folësi përdor pyetje të pjesshme me përemrin pyetës “kush” duke iu drejtuar një grupi personash. Nga një individ i këtij grupi ai kërkon diçka:

(13) *Kush do të më ndihmojë të laj makinën?*

Propozicioni i kësaj fjalie është i hapur, sepse mungon agjenti. Por në pikëpamje pragmatike është e qartë se plotësimi, mbyllja do të realizohet nga dëgjuesi që do të tregohet i gatshëm për t’iu përgjigjur kërkesës.

Edhe në rastin:

(14) *Pse nuk i ndihmon vëllait në matematikë?*

folësi i kërkon diçka dëgjuesit, e pyet për arsyet e mosrealizimit të një veprimi. Shprehja bëhet me fjali pyetëse të pjesshme. Ka dhe një mundësi tjetër të përdorimit të fjalive pyetëse të pjesshme për të shprehur akte ligjërimore të zhdrejta të kërkesës. Pyetet për kohën në të cilën dëgjuesi do të realizojë kërkesën:

(15) *Kur do t’i mbarosh më në fund detyrat?*

Aktet ligjërimore direktive, që i drejtohen marrësit në formë kërkesë, propozimi, këshille, thirrjeje, paralajmërimi etj. ndihen shumë të zbutura të konvertuara në fjali pyetëse të drejta ose të zhdrejta. Kjo shpjegohet me boshllëkun në propozicion, me natyrën e hapur të pyetjes që duhet plotësuar nga dëgjuesi. Por jo çdo tip direktiv është i tillë që t’i lejojë dëgjuesit alternativa. Në tipa të caktuar direktivë, si urdhrat në ushtri, presionet etj. nuk ndodh formulimi i aktit direktiv me një fjali pyetëse: *A mund të rreshtoheni në kolonë për një? (?)*

Studimet e ndryshme tregojnë që zakonisht në raste të tilla për të kërkuar, për të këshilluar, për të paralajmëruar përdoret pyetja e plotë. Në rastin e përdorimit përgjegjës të një fjalie pyetëse të zhdrejtë do të kishim fjali me *nëse*: *Po ju pyes, nëse ishte e domosdoshme kjo.*

Pikësimi: Fjalitë pyetëse që shërbejnë si akte ligjërimore të zhdrejta të veprimeve të dhëna në aktet ligjërimore direktive shënjojnë në fund me pikëpyetje. Kjo ndodh dhe në pyetjet e plota, dhe në ato të pjesshme:

(16) *Mund të më ndihmosh në detyrat e shtëpisë?*

(17) *Të prishet punë ta largosh pak pallton nga divani?*

(18) *A besoni që ai do të vijë?*

Zakonisht këtu vlen rregulli pikësimor: “Në periudhën me fjali pyetëse të zhdrejtë periudha ka intonacionin e fjalisë kryesore dhe merr

pikësimin që kërkon ajo ... (Gramatika e gjuhës Shqipe, 2, Tiranë, 2002, f. 147):

(19) *Pse nuk e provon ta presësh me një gërshërë?* (Pjesa kryesore është fjali pyetëse, periudha shqiptohet me të njëjtin intonacion pyetës dhe fundi shënjohe me pikëpyetje.)

2.2. Akte ligjërimore të zhdrejta erotetike

Me fjali pyetëse mund të jepen edhe akte ligjërimore erotetike të zhdrejta. (shih dhe: Sökeland, 1980: 125; Zimmerman, W.: *Fragehandlungen und Frageverben*, Erlangen, 1998, f. 116)

Kjo ndodh zakonisht me pyetjet mbi kompetencën, mundësinë e dëgjuesit.

(20) *E di kush e ka shkruar tregimin "Dashuria për jetën"?*

Ndërtime të tilla janë një mjet i rëndomtë në retorikën e mirësjelljes, një "performativum i modalizuar":

Në këtë rast përmbajtja propozicionale e shprehur nuk i përgjigjet asaj të menduar:

(21) *A mund t'ju pyes çfarë kemi sot për drekë?*

Në fjalinë e mësipërme folësi për mirësjellje ose për arsye distance, ose i pasigurt nëse pyetja e drejtpërdrejtë (*Çfarë kemi sot për drekë?*) do të tingëllonte disi brutale, formulon me fjali pyetëse një akt pyetësor të zhdrejtë. Ose:

(22) *E di ti si shkruhet emri i Shekspirit në anglisht?*

Fjalja e sipërpërmendur është realizimi i zhdrejtë i: *Si shkruhet emri i Shekspirit?*

Propozicioni i një fjalie pyetëse është gjithnjë i hapur, domethënë i paplotë. Në pyetjet e plota përgjigjja zakonisht është: *jo, po, ndoshta* etj. Ndërsa në pyetjet e pjesshme mungon një gjymtyrë, p.sh. një atribut, një gjymtyrë me kuptim kauzal ose një gjymtyrë tjetër:

(23) *Si mendon pse kishte ardhur Artani?*

(24) *Pyes gjithnjë, çfarë morën demokratët për atë që i dhanë Ruisë?*

Një lloj pyetjeje tjetër mbi kompetencën e dëgjuesit është dhe ajo ku akti pyetësor përmban një propozicion në dukje të mbyllur, por në fakt të hapur:

(25) *A shikoni ndonjë rrezik që vetingu të përdoret dhe si mjet presioni ndaj gjykatësve?*

(26) *A është e vërtetë që në shkollë te mesme kishit ëndërr të bëheshit prift?*

(27) *Është Rusia aq e fuqishme sa mendon Europa?*

Më një pyetje të pjesshme folësi rrok një temë të tërë dhe i jep dëgjuesit mundësinë të përgjigjet sikur të ishte një pyetje me informacion gjithëpërfshirës. (Shih dhe: W. Sökeland, Indirektheit von Sprechhandlungen, Niemeyer, 1980, f. 127)

Pyetje të tilla janë tipike për intervistat.

2.3. Akte ligjërimore të zhdrejta komiseve

Një akt ligjërimor komisiv i zhdrejtë jepet shumë rrallë me fjali pyetëse, shumë më rrallë se aktet erotike dhe direktive. Me aktin komisiv folësi merr përsipër një detyrim. Nga ana e dëgjuesit mbetet vetëm pranimi ose jo i ofertës / premtimit të folësit:

(28) *Të të bëj nëna mish të skuqur?*

Shprehje të tilla, në fakt, nuk përbëjnë akte ligjërimore të premtimit, por të ofertës. Oferta është një formë e paplotë e premtimit ose dhurimit. Nga oferta në premtim ose dhurim kalohet pasi folësi e pranon ofertën. Me fjali pyetëse mund të bëhen oferta, por nuk mund të realizohen akte të plota premtimi ose dhurimi. Kjo ndodh sepse në premtime dhe dhurime, folësi synon diçka të pritshme, por “propozicioni i hapur” i fjalive pyetëse nuk mund ta shprehë një veprim të tillë:

(29) *A dëshiron të të dhuroj një pallto dimri?*

Oferta bëhet në të tashmen, premtimi realizohet në të ardhmen.

Një vend më vete zënë në këtë klasë kërcënimet që nuk pranohen nga dëgjuesi. Mund të kërcënohet me anë fjalish pyetëse:

(30) *Do një dackë turirit?*

Një formë tipike e kërcënimit indirekt është edhe pyetja alternative, në pjesën e dytë të së cilës jepen konsekuencat:

(31) *Do pushoni apo të njoftojmë policinë?*

Njoftimet, si tip i zgjeruar i akteve komiseve, paraqesin një lidhje më të ngushtë me folësin, më të ngushtë se kërcënimet, premtimet. Dëgjuesi nuk ka dijeni për njoftimin:

(32) *A e di se në gusht martohe?*

2.4. Aktet ligjërimore reprezentive të zhdrejta

Me aktet reprezentive duhen formuluar thënie të tilla, ku folësi të kujdeset që dëgjuesi të mund t'i plotësojë lehtësisht vendet bosh të propozicionit. Siç ndodh dhe me aktet direktive mënyra më e mirë e shprehjes indirekte të këtyre akteve është pyetja e plotë. Nga treguesit gjuhësorë dhe kontekstualë zbulohet se çfarë qëllimi, çfarë thënieje pohuese synohet prej folësit. Një tregues i shpeshtë i shprehjeve pyetëse janë pjesëzat *a, nuk*:

(33) *A nuk duhet t'i kushtojmë më shumë kujdes edukimit të rinisë?*

Ky akt është përgjegjësi pyetësor i thënies pohuese:

(33a) *Duhet t'i kushtojmë më shumë rëndësi edukimit të rinisë.*

Realizimi i aktit të zhdrejtë reprezentiv me anë fjalish pyetëse jo të plota vështirësohet, por nuk është i pamundur. Për këtë vijnë në ndihmë disa mjete, si: vendosja e fjalëve pyetëse, theksimi i ndonjë elementi, përdorimi i pjesëzave si tregues dytësorë etj.. Të gjitha këto dhe konteksti lejojnë të kuptohet pohimi i folësit:

(34) *Kur më parë në historinë tonë kemi pasur lirinë që gëzojmë sot?* (Asnjëherë në historinë tonë nuk e kemi pasur lirinë që gëzojmë sot.)

(35) *Po kush e njeh atë në Francë?* (Asnjë nuk e njeh atë në Francë.)

Shpesh ndodh që propozicioni i aktit reprezentiv është gjithashtu propozicion i fjalisë pyetëse:

(36) *A ke dëgjuar që në qendër të Tiranës do të ndërtohet një kullë?*

(Akti reprezentiv është: “Në qendër të Tiranës do të ndërtohet një kullë.”)

(37) *Sa herë duhet ta përsëris thënien e Niçes se “Gjenia është zell!”?*

Akte të caktuara reprezentive (si konstatimet etj.) kanë natyrë kategorike, të mbyllur. Ato nuk lejojnë realizimin me fjali pyetëse. Një gjë e tillë do të binte në kundërshtim me pretendimin e tyre të lartë për vërtetësi dhe drejtësi. Ndërsa aktet reprezentive të realizuara me fjali pyetëse janë shpesh shprehje e qëndrimeve subjektive të folësit. Të tilla janë p.sh. aktet ligjërimore që dalin në diskutime, kundërshtime, kritika:

(38) *Nuk duhet t'i marrim parasysh kritikën e shtypit?*

(39) *Si ta financojmë këtë projekt!*

Ndërtime të tilla kanë një lloj ngjashmërie me pyetjet retorike, zakonisht shprehin bindje e qëndrime të folësit. Janë më shumë veprime pohuese se konstatuese:

(40) *Mos e kisha tepruar me këtë analogji?* (Ndoshta e kisha tepruar me këtë analogji.)

(41) *Po ç'vezullim, veç të botës së përtejme, mund të kishte ai mineral?* (Ai mineral mund të kishte veç vezullimin e botës së përtejme.)

(42) *A thua diçka i ka penguar të mendojnë me realizëm dhe saktë?* (Diçka do t'i kenë penguar të mendojnë me realizëm dhe saktë.)

(43) *Ku dinte ai i gjorë të strukej në tokë si të tjerët?* (Ai i gjorë nuk dinte të strukej në tokë si të tjerët.)

Shprehjet e zhdrejta me fjali pyetëse nuk e modifikojnë informacionin e dhënë me shprehje reprezentative, por ndikojnë në atmosferën afektive të thënieve, sjellin larmi ligjërimore në një fragment ku mbizotëron ligjërimi me fjali pohore-dëftore.

2.5. Akte ligjërimore ekspresive

Shumë nga ato, që u thanë për aktet e zhdrejta reprezentative, vlejnë dhe për aktet ekspresive. Edhe ato kanë një orientim të fortë kah dëgjuesi:

(44) *E dini që vizita juaj më gëzon shumë?*

Ky akt ligjërimit ekspresiv eksplicit do të ishte:

(45) *Po ju shpreh gëzimin tim të madh për vizitën tuaj.*

Propozicioni i menduar (ju më vizitoni mua) është dhe propozicioni i fjalisë pyetëse përfaqësuese.

Një veçori e aktit ligjërimit ekspresiv është (si te shumë reprezentativë) formulimi i veçantë afektiv:

(46) *E merr me mend ç'kënaqësi ka qenë të dal për gjah me ty?*

(47) *A mund të të them se me ty e ndiej veten shumë mirë?*

(48) *Si të ta përshkruaj se si ndihem unë pas kësaj disfate?*

Një grup të madh përbëjnë “fjalitë thirrmore” të shqiptuara me një intonacion të theksuar pyetësor:

(49) *Ku humbe gjithë ditën!*

(50) *Ç'është kjo vajzë kaq e bukur!*

Shumë fjali thirrmore tingëllojnë si fjali krejt normale pyetëse kur shqiptohen me intonacion pyetës:

(51) *Ku humbe gjithë ditën?*

(52) *Ç'është kjo vajzë kaq e bukur?*

Me pak fantazi mund të imagjinohet një kontekst ku një fjali thirrmore e shqiptuar me intonacion pyetës (me ose pa pjesëza tipike të fjalive pyetëse) paraqet një fjali pyetëse. Kështu mund të shprehemi me entuziazëm kur shikojmë një reklamë me një titull të njohur drame:

(53) *Shih ç'titull fantastik?*

Kështu, fjalitë thirrmore mund të realizohen si fjali pyetëse:

(54) *Kur do ta kuptosh këtë?* (Kur do ta kuptosh këtë!)

(55) *A s'po ule me fol me mue?* (Ulu e fol me mua!)

(56) *Hajt provoje a mund ta ngresh?* (Hajt provoje a mund ta ngresh!)

(56) *Po sa randë m'keni pasë?* (Po sa shumë ju kam rënduar!)

Si gjymtyrë të varura fjalie fjalitë pyetëse të zhdrejta nuk kanë bazë ilokutive. Nuk mund të shqiptohen të izoluara për të realizuar akte ligjërimore pyetëse, por të vendosura në shprehje performative:

(57) *Po të pyes kur do ta kuptosh këtë.*

(58) *Nuk e di ku humbe gjithë ditën.* (shih dhe: W. Zimmermann: *Fragehandlungen und Frageverben*, Erlangen, 1988, f. 143)

Bartës tipikë të akteve ligjërimore ekspresive janë fjalitë thirrmore, të drejta ose të zhdrejta, të shqiptuara me një intonacion të theksuar dhe me pjesëza modale. Me to mund të shprehen dëshira, halle, reflektime, gëzim, çudi, befasime etj. Nëse fjalitë pyetëse do të shikohen si mënyra përdorimi të fjalive thirrmore, atëherë ky është grupi më i madh i akteve ekspresive të zhdrejta të realizuara me fjali pyetëse. Këto përdorime janë aq të shpeshta sa rëndom nuk ndihen më si indirekte.

2.6. Përdorimi joerotetik i akteve ligjërimore pyetëse: pyetjet retorike

Pyetjet retorike janë pyetje me anën e të cilave nuk pritet ndonjë përgjigje informative. Ato shërbejnë për të ngjallur interesin e dëgjuesit mbi përmbajtjen e formuluar në formë pyetjeje. Si tipar dallues i tyre është interesi i ngjallur te dëgjuesi. Ndërsa tipari semantik i boshllëkut në propozicion është dytësor. Pyetjet retorike mund të dalin në formë pyetjesh të plota ose të pjesshme:

Ngjyrimi i tyre i veçantë dhe një lloj shënjimi si ndërtime që nuk kërkojnë përgjigje bëhet zakonisht me pjesëza modale:

(59) *Mos doni t'ju bëj dhe bakllava?*

(60) *E kur nuk është Arturi në kafe?*

Një moment interesant në përdorimin e këtij grupi aktesh ligjërimore pyetësore ka të bëjë me pikësimin. H. Weinrich shpall që në krye të paragrafit mbi pyetjet retorike se: *Orthographie: Ausrufungszeichen* (Ortografia: pikëçuditje) (Weinrich, H.: *Textgrammatik der deutschen Sprache*, Dudenverlag, 1993, f. 892).

Në “Gramatika e Gjuhës Shqipe, II” (Tiranë, 2002) thuhet: “fjalitë pyetëse retorike ... dalin më shpesh si fjali dëftore- thirrmore, herë-herë si fjali pyetëse- thirrmore; në raste të veçanta edhe si fjali të thjeshta pyetëse ose dëftore.” Ky përshkrim shpie në mendimin që pikësimi fundor i fjalive të tilla pyetëse retorike varion (sipas rastit) midis pikës, pikëçuditjes dhe pikëpyetjes. Në “Rregullat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe” (Tiranë, 2002), në paragrafin mbi përdorimin e pikëpyetjes shkruhet se *pas fjalive të*

mëvetësishme dhe periudhave pyetëse të quajtura retorike vihet një pikëpyetje e ndjekur nga një pikëçuditje (§ 30).

Ndërsa në “Lexikon der Sprachwissenschaft” (Bußmann, H., Stuttgart, 2002, f. 570), të gjithë shembujt me pyetje retorike shënjojnë me pikëpyetje në fund. W. Zimmermann në veprën e tij voluminoze “Fragehandlungen und Frageverben” në paragrafin 1.6.3, f. 95, i vështron pyetjet retorike në pikëpamje të ndryshme, duke iu referuar autorëve të ndryshëm. Në rastin tonë na intereson pikësimi fundor. Të gjithë shembujt e renditur prej tij mbarojnë me pikëpyetje:

(61) *A nuk të kam thënë gjithnjë?*

(61) *Mos duhet të shkoj unë vetë?*

E njëjta gjë ndodh dhe te W. Sökeland, në fund të fjaltive pyetëse retorike vendoset pikëpyetje. Sipas tij fjaltive pyetëse retorike nuk është tip i veçantë por përdorim indirekt i fjaltive pyetëse si fjaltë pohuese (f. 125). Në këtë kuptim kemi gjetur edhe në korpusin e hetuar fjaltë pyetëse retorike që përfundojnë me pikë:

(62) *Ç’të bëj, po them me veten time ...*

Në prezantimin e rregullave të pikësimit të gjuhës gjermane nga R. Baudush për pyetjen retorike thuhet se ajo përfundon me pikëpyetje:

(63) *Sa herë do të ta përsëris?* (Baudush, R.: *Zeichensetzung klipp & klar*, Bertelsmann, 2000, f. 32) etj.

Përmbledhje

Në trajtimin e mësipërm vihet re se me fjaltë pyetëse mund të realizohen akte ligjërimore të zhdrejta nga të gjitha (pesë) klasat e akteve ligjërimore. Më mirë kjo gjë funksionon me aktet ligjërimore direktive dhe erotetike, se ato janë më të orientuarat kah dëgjuesi. Reagimi i dëgjuesit është i kërkuar, i mundshëm dhe lehtësisht i realizueshëm. Në rastin e direktivëve pyetet dëgjuesi nëse ai mund të realizojë një veprim të caktuar. Dëgjuesi është në gjendje ta mbyllë me lehtësi propozicionin e hapur të pyetjes së plotë që përmban një kërkesë, lutje etj. Nëse përdoren pyetje që kërkojnë argumente, arsye (për të dhënë një akt direktiv), dëgjuesi shprehet me arsyet që mendon.

Forma e dhënies së akteve direktive dhe ekspresive me fjaltë pyetëse të pjesshme realizohet zakonisht me anë të ndërtimeve të ngjashme me pyetje retorike:

(64) *Përnjëmend drejtori e kishte lënë me porosi të varroset në Zgrip të Keq?* (I. Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, Tiranë, 2000, f. 114)

Ka akte ligjërimore që ose realizohen me probleme ose nuk realizohen fare si fjali pyetëse. Kjo ndodh se ato shprehin diçka përfundimtare, të përmbyllur: miratim, pranim, ndalim, lejim, konfirmim, mospranim etj. Për dëgjuesin nuk mbetet ndonjë hapësirë shprehjeje, ndërhyrjeje për të mbyllur propozicionin e aktit të ligjëruar. Të tilla janë aktet deklarative, në princip ato nuk mund të jepen me fjali pyetëse.

Aktet direktive, që e çojnë folësin, e lëvizin atë drejt një gjendjeje të ardhshme, që kërkojnë prej tij një reagim verbal ose jo, mund të shprehen me një fjali pyetëse. Akte të tilla shprehin kërkesa, lutje, këshilla, paralajmërime. Natyra e hapur e pyetjeve të tilla është e qartë përderisa ato kërkojnë një përgjigje.

Në klasën e akteve komise mund të realizohen me fjali pyetëse ato ndërtime, që kërkojnë një reagim të folësit. Të tilla mund të jenë akte që shprehin ofrime ose propozime. Ndërsa akte të premtimit, pranimi nuk mund të realizohen me fjali pyetëse.

Në klasën e reprezentivëve mund të shprehen me fjali pyetëse ato akte që përmbajnë sekuencë të hapur. Të tilla janë ato që shprehin kundërshtime, pohime, dyshime, kontradikta etj. Akte të tilla ligjërimore nxisin shpjegime, kundërgjegje, arsyeime nga ana e folësit. Konstatimet nuk mund të jepen me fjali pyetëse.

Ka dhe akte ligjërimore si qortime dhe shprehje të ngjashme, që nuk përfshihen në pesë klasat, por që kërkojnë arsyeime, shfajësime. Ato mund të realizohen me fjali pyetëse:

(65) *Si mund të silleshe në këtë mënyrë?*

(66) *A bën të sillet kështu një student?*

Aktet ligjërimore ekspresive realizohen rrallë me fjali pyetëse.

Propozicioni i fjalisë pyetëse duhet të mbyllet nga dëgjuesi. Dëgjuesi, që ballafaqohet me një akt direktiv, duhet të njohë preferencat e folësit; ai, që konfrontohet me një akt ligjërimitor reprezentativ, duhet të plotësojë, të përmbyllë krejt aktin e dhënë. Në rastin e akteve ekspresive, marrësi duhet të rrokë ndjenjat e shprehura. Për këtë folësit i mëshojnë intonacionit, përdorimit të theksave, të pjesëzave dhe mjeteve të tjera stilistike.

3. Pikësimi në thëniet pyetësore që shprehin akte ligjërimore të zhdrejta

Në shembujt e cituar gjatë trajtimit të tematikës sonë mbi fjalitë pyetëse si realizuese të akteve të zhdrejta ligjërimore të të gjitha klasave, pikësimi fundor përbëhet, në shumë raste, nga pikëpyetje. Por jo rrallë kishim përdorim të pikës ose të pikëçuditjes (ose pikëpyetje dhe

pikëçuditje). Në pjesën, që vijon, do të vështrojmë teori të ndryshme të pikësimit, sidomos të përdorimit të pikëpyetjes, do të ilustrojmë me shembuj të tjerë. Me këtë rast do të ndodhë të vëmë në pikëpyetje edhe përdorimin e pikësimit të shembujve tanë ilustrues të mësipërm.

Në kodin zyrtar drejtshkrimor të gjuhës shqipe përdorimi i pikëpyetjes diktohet nga intonacioni pyetës me të cilin shqiptohet një fjali ose një periudhë: *“Pikëpyetja shënon përfundimin e një fjalie a të një periudhe që shqiptohet me intonacion pyetës.”* (Rregullat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe”, Tiranë, 2002, varianti online). Pastaj vijohet me specifikimin e rasteve ku shfaqet pikëpyetja. Në pikëpamje teorike një normë e tillë pikësimi mbështetet në një tregues ilokutiv siç është intonacioni dhe në një dukuri sintaksore të pa specifikuar siç është fjalia dhe fraza. Por në mendimin gjuhësor të shumë linguistëve, që janë marrë me pikësimin, mbështetja në një koncept të pastër sintaksor dhe në një tregues ilokucionor (intonacioni) ose në aktin ligjërimor nuk i shpjegon të gjitha rastet e përdorimit të pikëpyetjes. B. Primus në punimin e saj *“Satzbegriffe und Interpunktion”* (Koncepti mbi fjalinë dhe pikësimi) thekson se shenjat fundore të pikësimit, ndër to dhe pikëpyetja, shërbejnë si indikatorë të modalitetit të fjalisë (*“Satzmodus”*) dhe jo si shenjime direkte të akteve ligjërimore. Ajo argumenton: *“Në një fjali performative me anë të një foljeje performative në të tashmen dhe të formulës ‘unë të them/pyes/urdhëroj/ty’ mund ta japim direkt funksionin e shprehjes. Aktet ligjërimore, që formulohen si fjali pohore performative (Me anë të kësaj shkrese po të pyes a do të vish. Në emër të ligjit urdhëroj arrestimin tuaj.) nuk pikësohen sipas funksionit të tyre ilokutiv, por sipas modalitetit të fjalisë (Satzmodus). Në fund të tyre vendoset pikë. (Primus, B.: *Satzbegriffe und Interpunktion*, në *Zur Neuregelung der deutschen Orthographie*, Tübingen, 1997, f. 463–487)*

Primus sjell dhe shembuj të tjerë ku funksioni ilokutiv është jo relevant për vendosjen e shenjës së pikësimit në fund të fjalisë. Ka pyetje retorike, fjali pyetëse, që shprehin kërkesë, të cilat marrin në fund pikë, në rastin e parë; pikë ose pikëçuditje në rastin e dytë:

(67) *E kush nuk do të ishte i kënaqur me këtë.*

(67a) *A mund të vini.* (Në rast shqiptimi me afeksion: *A mund të vini! A mund të vini?*)

Le të merremi pak me konceptin modalitet i fjalisë (*Satzmodus*). Është një koncept, që në të njëjtin kuptim (si te Primus) ose me kuptime dhe me emërtime të përafërta, përdoret nga shumë gjuhëtarë (Altmann, Grewendorf, Zaefferer, Meibaurer etj.).

Modaliteti i fjalisë (Satzamodus) në një kuptim të përgjithshëm është qëndrimi i folësit ndaj një përmbajtjeje fjalie të caktuar. Për Primus dhe autorët e tjerë që e pranojnë këtë koncept, modaliteti i fjalisë (Satzmodus) është një koncept që përfshin shumë faktorë (multifaktorial). Të tillë janë: mënyra e foljes, vendi i foljes, përdorimi i pjesëzave të ndryshme, përdorimi i foljeve modale, intonacioni/ pikësimi, përdorimi i ndajfoljeve modale. Një teori shumë interesante e B. Primus, teori që përdoret rëndom për të shpjeguar përdorimin e shenjave të ndryshme të pikësimit, është ajo e prototipave. Nëse në një fjali shfaqen tërë veçoritë karakterizuese, ose pjesa më e madhe e tyre, tipike për atë lloj fjalie, atëherë flitet për ndërtime përfaqësuese të zonave qendrore. Në rast të kundërt kemi të bëjmë me dukuri periferike. Sa më qendrore, sa më komplete të jenë tiparet pyetëse në një thënie, aq më e madhe është mundësia e shënjimit të saj me pikëpyetje. Kjo ka vlerë sidomos në shprehjen e zhdrejtë të akteve të ndryshme ligjërimore me fjali pyetëse. (Shënim: Edhe në “Gramatika e Gjuhës Shqipe, II” (Tiranë, 2002, f. 138) bëhet fjalë për veçoritë e fjalisë pyetëse, si *intonacioni, fjalët pyetëse, herë-herë dhe rendi i fjalëve*.)

Le ta ilustrojmë këtë me fjali pyetëse që shprehin akte të ndryshme ligjërimore të zhdrejta:

Në rastin e akteve **direktive** të realizuara me fjali pyetëse në korpusin tonë kemi hasur pikësime të ndryshme fundore: pikë, pikëpyetje dhe pikëçuditje. Edhe pse bëhet fjalë për realizime me fjali pyetëse, pikësimi nuk është gjithnjë pikëpyetje. Po t'i besosh tezës së Searle se në fjali të tilla ka dy ilokucione, atëherë pikësimi varion midis shenjave që përmendëm:

(68) *Pa më thoni ç'të bëj me atë njeri!* (Moxarti, Tiranë, f. 251)

Në tekstin origjinal fjalia përfundon me pikëçuditje. Mund të vendosej dhe pikëpyetje sipas teorisë së prototipeve të B. Primus. Shprehja përmban shumë tipare të fjalisë pyetëse: pjesëzën *pa*, fjalën pyetëse *ç*, folje në lidhore në krye të fjalisë së varur, mund të shqiptohet me *intonacion pyetës*. Një veçori e përhapur në ndërtimet pyetësore është përdorimi i foljes *bëj*. Weinrich e quan atë *pro-Verb*. (Weinrich, H.: *Textgrammatik der deutschen Sprache*, DUDEN, f. 884)

Folje të tilla dallohen për vëllimin maksimal kuptimor dhe përmbajtjen kuptimore minimale. Në përgjigje kjo leksemë zëvendësohet me një folje me kuptim të përcaktuar.

Shembuj të tjerë me shprehje directive-pyetësore:

(69) *A mund të na i thoni me saktësi?* (I. Kadare, *Lulet e ftohta të marsit*, Tiranë, 2000 f. 130)

Fjalja në tekstin e I. Kadaresë mbyllet me pikëpyetje. Ka në të tipare karakteristike të fjalisë pyetëse, por jo në masën e fjalisë së mëparshme (pjesëza *a*, *folja në lidhore*, *folja modale*, mund të shqiptohet me *intonacion pyetës*). Duke qenë se një ndërtim i tillë nuk është përfaqësues tipik i zonave qendrore, mund të mbaronte dhe me pikë.

Ose:

(70) *A s'më thua me fjalë të thjeshta ç'ndodhi ?* (E. Heminguej, *Dëborat e Kilimanxharos*, Tiranë, 1990, f. 345)

(71) *Mos do të thuash që do të shkosh atje vetëm?* (Mos shko vetëm!) (E. Heminguej, *Dëborat e Kilimanxharos*, Tiranë, 1990, f. 343)

Në këtë shembull dominon pyetja ndaj aktit direktiv këshillues-urdhërues.

(72) *Pse ju, vllazën, kaq kohë s'm'keni ardhë.* (Duhej të më vinit.)

(F. Arapi, *Këngë të moçme shqiptare*, Tiranë, 1986, f. 30)

Këtu pritej vendosja e pikëpyetjes ose pikëçuditjes. Në tekstin origjinal fjalja mbaron me pikë. Natyra direktive e thënies-fillestare ndihet ende në realizimin me fjali pyetëse, prandaj pikësimi fundor mund të variojë midis ? dhe !.

Edhe në shembullin e mëposhtëm ndërtimi mbaron me pikë:

(73) *A mund të kalosh nga atelieja ime për të parë nëse ujërat m'i kanë marrë pikturat.* (I. Kadare: *Lulet e ftohta të marsit*, Tiranë, 2000, f. 108).

Shprehja përmban disa elemente që të shtojnë në një interpretim pyetësor: pjesëza pyetëse *a*; folja modale; folja në lidhore; pjesëza *nëse*; mund të shqiptohet edhe me intonacion pyetës. Vendosja e pikës bën që fjalja të rrokët si dëftore dhe të çlirohet nga intonacioni i mundshëm pyetësor. (Intonacioni është një tipar i rëndësishëm dallues i llojeve të ndryshme të fjalive.)

Edhe në hetimin e akteve ligjërimore **reprezentative**, në realizimin e tyre pyetësor, kemi ndeshur fenomenin e pikësimit fundor të ndryshëm. Krahës rasteve me pikëpyetje kemi takuar dhe raste ku shprehjet mbarojnë me pikë ose pikëçuditje. Këto raste mund të shpjegohen me argumentet e Primus mbi prototipet dhe mbi modalitetin e fjalisë që, sipas saj, përcakton pikësimin. Më sipër kemi cituar dhe autorin Sökeland ("Indirektheit von Sprechhandlungen") i cili pranon që në ndërtimet në fjalë shfaqet vetëm një forcë ilokutive. Por po ky autor në një paragraf të kapitullit IV (4.5, f. 70) të titulluar "Konkurrierende sprachliche Indikatoren" (tregues gjuhësorë konkurrentë) shprehet që shumica e trajtimeve të akteve ligjërimore të zhdrejta e pranojnë diskrepancën midis asaj që jepet në

ligjërim dhe rolit ilokucionor të synuar nga folësi në thënien e ligjëruar prej tij. Sökeland dallon dy grupe aktesh ligjërimore të zhdrejta:

a) Në këtë grup ka indikatorë gjuhësorë vetëm për një rol ilokutiv. Megjithatë dëgjuesi niset nga konteksti për recipimin e aktit ligjërimor. Sökeland ilustron me një thënie të vendosur në një situatë të tillë: Dikush i thotë një të njohuri, që mban në dorë një libër të marrë nga rafti i tij: *Das brauche ich nicht mehr.* (Nuk më duhet më.) Treguesit gjuhësorë flasin për një akt ligjërimor reprezentativ. Por në kontekst mund të interpretohet mjaft mirë si një akt dhurimi (komisiv: *mund ta marrësh*).

b) Ky grup përmbledh shprehje që përmbajnë indikatorë gjuhësorë të rolit ilokutiv të cilët konkurrojnë me njëri-tjetrin. Sökeland ilustron:

Pas një sherri dikush i thotë vizitorit të padëshiruar: *Ich frage Sie zum letzten Mal: verlassen Sie freiwillig meine Wohnung?* (Po ju pyes për herë të fundit: do të largoheni me të mirë nga shtëpia ime?). Këtu kemi indikatorë ilokutivë konkurrues. Formulimi eksplicit performativ me foljen *pyes* dhe vendosja e gjymtyrëve në pjesën e dytë të thënies dëshmojnë për një akt pyetësor. Por segmenti “për herë të fundit” në pjesën ilokutive, theksimi i elementit “me të mirë” (se përndryshe do të përdoren mjete të tjera jo verbale), natyra e pjesës propozicionale, rënia e tonit në fund të fjalisë, ndoshta dhe intonacioni kërcënues flasin për një kërkesë ultimative të folësit.

Teoria e treguesve ilokutivë konkurrues shpjegon më së miri dhe pikësimin variabël të akteve ligjërimore reprezentative të zhdrejta të shprehura me fjali pyetëse, të mëposhtme, të qëmtuara në korpusin tonë:

(74) *Ç’kujton ti se unë do t’i duroj të gjitha?* (Unë nuk do t’i duroj të gjitha.) (E. Heminguej, *Dëborat e Kilimanxharos*, Tiranë, 1990, f. 55)

Shprehja përmban shumë elemente të akteve pyetësore: përemri pyetës, vendosja e foljes para kryefjalës në pjesën e parë të thënies, intonacioni. Shënjimi fundor me pikëpyetje është i shpjegueshëm.

(75) *Erzi i shpis qysh lshohet n’dorë t’bajlozit?* (Erzi i shtëpisë nuk lëshohet në dorë të bajlozit.) (F. Arapi, *Këngë të moçme shqiptare*, Tiranë, 1986, f. 124)

Edhe këtu dominojnë treguesit pyetësorë ndaj atyre pohues-dëftorë.

(76) *Ç’mesazh mund të të dërgoja tani që të kishte një kuptim?!* (Nuk mund të të dërgoja ndonjë mesazh që të kishte një kuptim.) (H. Kortasari, *Autostrada e Jugut*, Tiranë, 1988, f. 314)

Pyetja dhe dëshira dominojnë mbi tonin pohues. Shembujt më të shumtë janë thënie që mbarojnë me pikëpyetje:

(77) *A mundet një nofull mermeri të lëvizë një grimë, të qortojë diçka?* (Një nofull mermeri nuk mund të lëvizë e të qortojë gjithçka.)

(I. Kadare: *Ca pika shiu ranë mbi qelq*, Tiranë, 2003, f. 70)

(78) *Të kujtohet se sa rëndësi i jepnin plumbit të vetmuar tek ajo mbledhja e tmerrshme?* (Plumbit të vetmuar i jepnin shumë rëndësi tek ajo mbledhja e tmerrshme.) (I. Kadare: *Lulet e ftohta të marsit*, Tiranë, 2000, f. 116)

Raste me pikësim tjetër:

(79) *Si të harroj atë shesh të shkretë në tre pas mesnate.* (Atë shesh të shkretë në tre pas mesnate nuk mund ta harroj.) (I. Kadare: *Ca pika shiu ranë mbi qelq*, Tiranë, 2003, f. 156)

Përdorimi i pikës justifikohet kryesisht nga dominimi i intonacionit dëftor mbi elementet pyetësore.

(80) *Po ç'na duhet tjetër vallë në këtë botë!* (Asgjë tjetër nuk na duhet në këtë botë.) (I. Kadare, *Ca pika shiu ranë mbi qelq*, Tiranë, 2003, f. 117) ... Më shumë se një pohim këtu kemi një thirrje. Etj.

Edhe aktet **erotetike** të zhdrejta, të dhëna me fjali pyetëse, paraqesin variacion pikësimi fundor:

(81) *S'më kujtohet çfarë stine ishte, s'di përse qëllloi që u ndamë.* (Ç'stinë ishte, pse u ndamë?)

Më tepër se një pyetje drejtuar dikujt (lexuesit) është një ligjëratë e përjetuar. (shih për këtë dhe: H. Weinrich: *Textgrammatik der deutschen Sprache*, DUDEN, 1993, f. 909)

Teksti përmban disa elemente të aktit ligjërimor pyetësor: sinjalet referenciale *kujtohet*, *qëllloi*, elementet pyetëse *ç*, *çfarë*, *përse*, vendosja e foljeve. Intonacioni është i diskutueshëm, mund të ishte dhe tipik pyetësor me ndonjë modifikim të pjesës së dytë të thënies: *pse u ndamë*. Përdorimi i pikës bën që shprehja të rrokët si pohim i një përjetimi shpirtëror. Propozicioni mbetet gjithsesi i hapur: lexuesi intrigohet të gjejë gjithfarë arsyesh të ndarjes.

Shembuj të tjerë:

(82) *Më thuaj, ç'mund të bëj.* (E. Heminguej: *Dëborat e Kilimanxharos*, Tiranë, 1990, f. 96)

Shfaqja e pikës këtu është disi e papritur. Shprehja në të dyja pjesët e saj përmban disa elemente karakteristike të pyetjes. Shqiptimi me intonacion pyetës është gjithashtu i mundshëm. Përdorimin e pikës nuk mund ta quajmë gabim, por një mënyrë interpretimi. Mund të flitet në këtë rast për një neutralizim ilokutiv. Pjesa e parë me natyrë direktive në kombinim me një shprehje pyetësore sjell një dukuri që nuk është as

pyetje, as lutje, por një pohim. Treguesit ilokutivë nuk konkurrojnë, nuk kemi dominancë ilokutive, por bashkëveprim neutralizues.

Ka dhe raste të tilla:

(83) *Ju jeni të bindur që financimet kanë ardhur nga rusët?* (Syri.net, 05. 04. 2018)

(84) *A besoni që Trump është i lidhur me Rusinë?* (Syri.net, 05. 04. 2018)

(85) *Çfarë mendoni se do të ndodhë në PD?* (Syri.net, 05. 04. 2018)

Shprehjet e mësipërme janë akte complete pyetësore, veprimi i tyre potencial është të pyeturit. Përdorimi i pikëpyetjes në këto raste mund të shpjegohet suksesshëm me përkufizimin e Searle për pyetjen: *Pyetja shërben si përpjekje e folësit për të tërhequr (nxjerrë) nga dëgjuesi informacionin e munguar në pyetjen e shqiptuar nga ai (folësi)*. (Searle, J.: *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*, Frankfurt/M., 1983, f. 102)

Por kemi gjetur dhe ndërtime të tjera të ngjashme që përfundojnë me pikë: *Thuaj, trim, ti ç'do nga unë*. (I. Kadare, *Vepra letrare*, I, Tiranë, 1981, f. 111) Ndërsa:

(86) *A s'më thua, ç'ke me mua?* (N. Frashëri, *Bukuria*, Internet)

Duket sikur pjesëza pyetësore *a* bën që vargu i Naimit të shkruhet me pikëpyetje, ndryshe nga vargu i marrë nga I. Kadareja që ka ndërtim të ngjashëm. Folje matrix është në të dyja rastet *them* (verba dicendi).

Shenja fundore e pikësimit në dy vargjet që vijnë është pikëçuditje.

(87) *Po a s'din se kush ka ardhë!*

(88) *A thue gjogun me ta prue!* (F. Arapi, *Këngë të moçme shqiptare*, Tiranë, 1986, f. 198)

Në të dyja thëniet ka disa elemente të pyetjes. Mbi të gjitha foljet në pjesën ilokutive janë *di* dhe *them*, folje lokutive që drejtojnë zakonisht pjesë të varura pyetësore. Vendorsja e pikëçuditjes mund të shpjegohet me intonimin e mundshëm esklativ (thirrë). Por dhe intonimi pyetësor do të ishte i mundur: *E di kush ka ardhë? Ta sjell gjogun?*

Siç del dhe nga shumë raste të tjera, pikësimi fundor ndikohet shpesh nga ndjenja subjektive e përdoruesit të gjuhës. Për të shpjeguar variacionin pikësimor në rastin e përdorimit pyetësor të akteve të zhdrejta erotike na vjen gjithnjë në ndihmë teoria e prototipeve e B. Primus. Atje, ku kemi ndërtime prototipe pyetësore, shprehjet përfundojnë me pikëpyetje. Format e fjalive, që nuk janë të përcaktuara mirë në pikëpamje funksionale, ofrojnë hapësira për variabilitet:

(89) *Po a s'din se kush ka ardhë!/?*

Meqë ra fjala për foljet, le të ndalemi shkurt në grupin e foljeve që drejtojnë ose selektojnë propozicionin pyetës në një fjali që shpreh një akt të zhdrejtë pyetësor. Ato janë të gjitha folje ndërvetore (interpersonale), janë trivalente.

Ekskurs: Shënime mbi foljet matrix në fjalitë që realizojnë akte ligjërimore të zhdrejta

Përveç foljeve modale, në ndërtimet me fjali pyetëse në vend të akteve ligjërimore erotetike takohen edhe folje të tjera. Nga një vrojtim i dukurisë kemi dalluar tri grupe të mëdha (shih për këtë dhe: Zimmermann, W.: *Fragehandlungen und Frageverben*, Erlangen, 1988, f. 266)

(Shënim: Ndërtimet, që shprehin akte të zhdrejta erotetike, dallojnë nga ndërtime të ngjashme ku pjesët lidhen me *që* dhe *se* për nga propozicioni i tyre i hapur: *E dije ti se ai do të vinte?* / *Ti e dije se ai do të vinte.*)

1. Grupi i parë përfshin folje si *pyes* dhe folje të tjera të së njëjtës fushë semantike-leksikore, fushë në të cilën folja *pyes* vlen si arkileksemë:

(90) *E pyeti kush ishte ajo?* (Panorama, 25.03.18)

(91) *Ju informuan se do të vinin?* (Panorama, 25.03.18)

2. Grupi i dytë përfshin folje si “*di*”. Folje të tilla janë faktitive, kjo do të thotë që përmbajtja propozicionale e fjalisë së varur paraqitet si e vërtetë:

(92) *Dinte gjë pse nuk kishte ardhur Suzana?* (I.Kadare: *Vajza e Agamemnonit*, Tiranë, 2003, f. 71)

(93) *Nuk e di çfarë i pëlqeu sekretarit në përgjigjen time.* (I.Kadare: *Vajza e Agamemnonit*, Tiranë, 2003, f. 37)

(94) *Nuk e kuptoj ç’të hipi të më pyesësh për diçka pa rëndësi.* (I.Kadare: *Vajza e Agamemnonit*, Tiranë, 2003, f. 135)

3. Grupi i tretë përfshin foljet e tipit “*besoj*”. Nuk janë faktitive; fjalialia e varur (propozicioni) shpreh një përmbajtje, zakonisht, subjektive, që nuk i përgjigjet ndonjë të vërtete objektive:

(95) *A mund kaq verbërisht dhe ju,*

Si dhe Anesja të besoni?

Në ç’libër vallë e gjetët, ku,

Se vdes nga zjarri vagabondi? (A.S. Pushkin: *Koketës*, Internet)

(96) *Ata kujtonin se kushedi ç’mendime të mëdha kisha në kokë.* (I. Kadare: *Vajza e Agamemnonit*, Tiranë, f. 2003, f. 142)

Brenda secilit grup dallohen shumë nëngrupe. Organizimi në grupe e nëngrupe bëhet duke u nisur nga semat kontekstuale të foljeve në një situatë pyetësore. Krahas këtij organizimi (sipas kriterëve më të

përgjithshme semantiko-leksikore) kemi ndërtuar dhe lista foljesh, përbërëse të çdo grupi.

Edhe në klasën e shprehjeve **ekspresive** të shprehura me fjali pyetëse e kemi hasur tiparin e variacionit në pikësimin fundor. Krahas pikëpyetjes përdoret dhe pikëçuditja ose dhe pika:

(97) *E di vallë sa të dua?* (N. Frashëri, *Bukuria*, Internet)

(98) *Nuk e kuptoj ç'plasje kanë!* (Panorama, 25.03.2018)

(99) *A e dinte ai sa shumë më pëlqente specialiteti i kirurgjisë.* (Nderim për I. Rekën, Tiranë, 2005, f. 61)

Aktet ligjërimore **komisive** të zhdrejta realizohen shumë rrallë me fjali pyetëse. Siç kemi thënë më lart në klasën e akteve komisive mund të realizohen me fjali pyetëse ato ndërtime, që kërkojnë një reagim të folësit. Të tilla mund të jenë akte që shprehin ofrime ose propozime: (100) *A don pulën o me ta mbytë?* (Këngë popullore)

5. Test

Na mbetet për të provuar se si reagojnë grupe përdoruesish në vendosjen e pikësimit fundor në raste përdorimi të shprehjeve pyetësore për të dhënë akte ligjërimore të zhdrejta. Nga vetë e dhëna paraprake “shprehje pyetësore” duhej të shfaqej gjithnjë ose në shumicën e rasteve pikëpyetja në mbarim të tyre. Dhe kështu ndodh, në shumë raste shprehjet shënjohe me pikëpyetje. Por ka raste të bollshme të përdorimit të pikëçuditjes dhe të pikës, ose pikëpyetjes dhe pikëçuditjes bashkë. Është fjala për një test të organizuar me një grup studentësh të degës gjuhë-letërsi. Testi përmbante 25 detyra-fjali. Studentët do të shënjonin mbarimin e tyre me pikë, pikëçuditje, pikëpyetje, ose pikëpyetje dhe pikëçuditje.

Në asnjë rast nuk kemi përgjigje unike. Vetëm në një rast nga 17 të testuarit, 16 janë shprehur për përdorim të pikëpyetjes në thënien: *Kush e ndërrohet (këtë karrige)?* 15 studentë kanë vendosur pikëpyetje në fund të fjalisë: *Ke ndonjë mendim si t'i nxisim studentët të lexojnë?* Shifrën 15 e gjejmë dhe në zgjedhjen e pikësimit në rastin: *Pse nuk e lexon atë libër?* 13 të testuar kanë shënuar me pikë fundore thënien: *Ta ftoj të shkojmë në kinema.* Ndërsa për ndërtimin: *Ju shqetëson fakti se një pjesë e elektoratit ju braktisi !?* 13 persona janë shprehur për pikësimin e shënuar **!?**. Po 14 persona kanë vendosur të njëjtin shenjim **!?** në thënien: *Po si mund ta financojmë !?* Shifrën 14 e kemi dhe në vendosjen e pikëpyetjes në shprehjen: *Do të më shqetësosh më?* Këtij punimi do t'i bashkëngjitet si shtojcë krejt rezultati i testimit të zhvilluar bashkë me thëniet-detyra që duhej të pikësoheshin.

Gjëja e parë, që bie në sy, duke vështruar tabelën e rezultateve, është variacioni pikësimor. Edhe pse detyrat e testimit janë (kryesisht) formulime indirekte pyetësore, ato shënjohe me pikësim të ndryshëm. Kjo flet edhe njëherë për mundësinë interpretuese në pikësim që ofrojnë formulimet me akte ligjërimore të zhdrejta. Edhe rregullat mbi përdorimin normativ të pikëpyetjes në gjuhën shqipe (dhe në gjuhë të tjera) nuk e përjashtojnë mundësinë e manovrimeve individuale. Se, zakonisht, nuk mund të ketë teori gjithëpërfshirëse dhe gjithë-shpjeguese. Detyrat e testit tonë kishin dhe një veçori specifike. Në to konstelacioni folës (shkrues) – lexues nuk shfaqej në formën e një aksioni normal komunikativ. Shkruesi nuk i jep informacion lexuesit mbi intonacionin, mbi pikësimin. Në këtë rast lexuesi duhet të marrë rolin e shkruesit dhe ta plotësojë vetë shprehjen e ofruar.

(Në pragmatikën funksionale të Ehlich / Rehbein jepet informacion interesant mbi rolin e shkruesit dhe dëgjuesit në procesin komunikativ gjuhësor shkrimor. Autorët dallojnë tre dimensione të dukurisë:

1. Dimensioi i ndërveprimit lidhet me pyetjet “kush është shkruesi dhe kush është lexuesi i tekstit të shkruar”.

2. Dimensioi aksionor ka të bëjë me raportin shkruaj / kodoj dhe lexoj / dekodej.

3. Dimensioi epistemik kushtëzohet nga ndarja e roleve në pikëpamje të dijenisë informative: në dijeni / jo në dijeni.

Në fjalitë pyetëse raporti epistemik del i përmbysur në krahasim me fjalitë dëftore: shkruesi nuk është në dijeni dhe pret informacion nga lexuesi. (K. Ehlich / J. Rehbein: *Muster und Institution. Untersuchungen zur schulischen Kommunikation*, Tübingen, Narr, 1986)

Përfundime

Nga analizat dhe përshkrimet e këtij kapitulli rezultojnë që ndërtimet, të cilat shprehin akte të zhdrejta ligjërimore me anë të fjalive pyetëse paraqesin variacion në pikësimin fundor. Përdoren të alternuara herë pika, herë pikëpyetja, herë pikëçuditja, herë pikëpyetja dhe pikëçuditja bashkë. Gjithsesi mbizotëron përdorimi i pikëpyetjes. Këtë dukuri jemi përprjekur ta shpjegojmë me teori, me informacione të ndryshme si dhe me mendime e reflektime vetjake. Një nga arsyt e variacionit pikësimor, që shpjegon shumë raste pikësimi variabël, është teoria e shfaqjes së dy ilokucioneve në një thënie: ilokucioni i thënies fillestare dhe ai i asaj të përpunuar në formë pyetjeje: (101) *Hajt provojë a mund ta ngresh dot !/?*. Njëri ilokucion fiton ndaj tjetrit. Ose: (102) *A s'po ulesh me folë me mue?/ Ulu me folë me mue!*

Ilokucioni pyetësor karakterizon thënien e përpunuar mbi bazën e një lutjeje.

Një teori tjetër, që shpjegon bindshëm shumë raste të përdorimit ose jo të pikëpyetjes, është ajo e prototipeve e B. Primus. Sa më shumë tipare, që ofrojnë një interpretim pyetësor, përmban një konstrukt gjuhësor, aq më i mundshëm është përdorimi i pikëpyetjes.

Ka dhe raste ku përdorimi i pikëpyetjes në shembujt tanë mund të shpjegohet me teorinë e Ossner (J. Ossner: *Fachdidaktik und Orthographie* ..., Freiburg, 1998, f. 79–104) Sipas Ossner: pikëpyetja shënjon ilokucionin pyetje. I njëjti qëndrim shfaqet dhe në “Rregullat e pikësimit të gjuhës shqipe” (Tiranë, 2002)

Searle (1983: 102) e përkufizon pyetjen kështu: “Pyetja është një përpjekje e folësit / vepruesit për të nxjerrë informacionin që duhet të mbushë boshllëkun informativ të pyetjes”. Dëgjuesi është vepruesi tjetër. Ai jep një përgjigje që përmban informacionin e munguar.

Ky përkufizim, që nuk lidhet me forma të caktuara, mund të shpjegojë përdorimin e pikëpyetjes në shumë nga rastet e përmendura, por pikësimin e fjalive pyetëso, që shprehin një akt thirrmos të zhdrejtë, ose dhe akte ligjërimore të tjera të zhdrejta, nuk mund ta shpjegojmë dot me këtë teori: (103) *S’e kuptoj si ia lejon vetes këtë!?* (Këtu folësi nuk kërkon të nxjerrë informacion.)

Problematike paraqitet edhe pyetja retorike: *Po kush e dëshiron një gjë të tillë?*. Në pikëpamje ilokutive ajo është një pohim, por shpesh shënjohe me pikëpyetje. Edhe pyetja e zhdrejtë nuk shpjegohet me përkufizimin e Searle. Ajo shoqërohet rëndom me pikëpyetje, por në pikëpamje ilokutive është një kërkesë: (104) *Ma jep pak shishen e vajit?* Dëgjuesi nuk jep përgjigje, por kryen gjestin përkatës.

B. Primus mbron mendimin që pikëpyetja (dhe pikëçuditja) shënjojnë modalitetin e fjalisë (Satzmodus), qëndrimin e shprehur të folësit ndaj përmbajtjes. Kjo autore e mendon modalitetin e fjalisë si një koncept multifaktorial që realizohet me anë të pjesëmarrjes së shumë veçorive gjuhësore. Këtu përfshihen: mënyra e foljes, pozicioni i foljes, përdorimi i pjesëzave, i foljeve dhe i ndajfoljeve modale, intonacioni / pikësimi. “Nëse shfaqen veçoritë më përcaktuese të një modaliteti fjalie, atëherë kemi përfaqësues të qendrës së dukurisë.” (B. Primus, *Satzbegriffe und Interpunktion* ..., Tübingen: Niemeyer, 1997, f. 467)

Rehbein (J. Rehbein: *Zum Modus von Äusserungen*, Tübingen, 1999, f. 91–139) e identifikon pikëpyetjen si shenjim të dukurisë “modaliteti i shprehjes” (Äußerungsmodus). Në një paraqitje të thjeshtë, me modalitet të

shprehjes (“Äußerungsmodus”) ai shënon rolet epistemike të folësit dhe dëgjuesit të cilët përcaktojnë se si do të përpunohet përmbajtja propozicionale e një thënieje. Modaliteti i shprehjes “pyetje” selekton folësin si “jo në dijeni” (Nicht – Wissend) dhe dëgjuesin si “në dijeni” (Wissend). Kështu përmbysen raportin normal në konstelacionin në fjalë.

Me këtë koncept të përmbysjes së raporteve normale mund të shpjegohet shfaqja e pikëpyetjes në të gjitha rastet e përmendura. Pikëpyetja instruktore dëgjuesin të marrë rolin e personit – në dijeni dhe të kërkojë në këtë rol elementin informativ që i mungon folësit.

Teoria e prototipeve e B. Primus integrohet shumë mirë në këtë kuadër: Sa më shumë veçori të ndërtimeve gjuhësore tregojnë se folësi është “jo në dijeni” (të asaj që shprehet në propozicion), aq më i mundshëm është përdorimi i pikëpyetjes.

Analizat tona treguan gjithashtu se në përdorimin e pikësimit (?, !, ?!, .) një rol të rëndësishëm luajnë intuita dhe perceptimi subjektiv-emocional i botës nga folësi, më tej i botës së projektuar në tekst, i botës si reagim i marrësit ndaj tekstit.

Shmangia nga normat e pikësimit, sidomos në krijimtarinë letrare, shpjegohet me veçoritë stilistike krijuese. Pikësimi në një tekst, krahas mbështetjes së funksionit gramatikor, ndihmon në përmbushjen e funksioneve fonetike-prozodike, semantike-afektive, retorike, kognitive. Në një tekst letrar shmangiet nga normat pikësimore zakonisht nuk kanë të bëjnë me mungesën e njohurive drejtshkrimore nga ana e autorit, as me maninë e shkeljes së rregullave, por me artin vetë. (shih më tej: Nebrig, A.; Spoerhase, C.: *Für eine Stilistik der Interpretation*, Internet).

Çdo shenjë pikësimi ka një funksion, njohja e të cilit e ndihmon lexuesin në rrokjen e çdo lloji strukture të përmbajtjeje tekstuale. Brenda sistemit të shenjave të pikësimit mund të flitet për një hierarki të elementeve përbërëse. Në shkallën më të lartë të hierarkisë qëndrojnë shenjat fundore të pikësimit. Ato nuk kanë të bëjnë me fjalë, por me fjali të tëra.

Ndryshe nga pika, pikëpyetja nuk shënjon vetëm fundin e fjalisë, por lë të kuptohet se pritët dhe një përgjigje. (shih dhe: R. Stabbert: *Das System der Interpunktion*, GRIN, 2007)

BIBLIOGRAFI

- Baudusch, R., *Zeichensetzung klipp & klar. Funktion und Gebrauch der Satzzeichen verständlich erklärt*, Bertelsmann, 2000
- Bredel, U., *Interpunktion*, Heidelberg, 2011
- Bußmann, H., *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Kröner, Stuttgart, 2002
- DUDEN, *Rechtschreibung der deutschen Sprache*, Mannheim, 2006
- (Ehlich, K/ Rehbein, J., *Muster und Institution. Untersuchungen zur schulischen Kommunikation*, Tübingen, Narr, 1986).
- Gramatika e gjuhës shqipe*, II, Tiranë, 2002.
- Grice, H. P., *Logic and Conversation*. In: Cole/Morgan (Hrsg.): *Speech Acts*, f. 41–58.
- Harald, W., *Linguistik der Lüge*, Heidelberg, 1974.
- Helbig, G. & Buscha, J., *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Berlin, 2001.
- Martinet, A., *Elements de linguistique generale*, Paris, 1960.
- Meibauer, J., *Syngrapheme als pragmatische Indikatoren ...*, Leipzig, 2007, (f. 21–37).
- Nebbrig, A., Spoerhase, C.: *Für eine Stilistik der Interpunktion*, Internet
- Öhlschläger, G., *Zur Semantik der Fragesätze*, (in “Sprache und Pragmatik”), 1988, f. 21–25.
- Ossner, J., *Fachdidaktik und Orthographie*, (in “Sprache thematisieren ...”), Freiburg, 1998, f. 79–104.
- Primus, B., *Satzbegriffe und Interpunktion* (“Zur Neuregelung der deutschen Orthographie”), Tübingen: Niemeyer, 1997, f. 463–487).
- Rehbein, J., *Zum Modus von Äusserungen*, Tübingen: Niemeyer, 1999, f. 91–139).
- Rregullat e drejtshkrimit të gjuhës shqipe, Tiranë, 2002, varianti Online.
- Searle, J., *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*, Frankfurt/M., 1983.
- Sökeland, W., *Indirektheit von Sprechhandlungen*, Niemeyer, Tübingen, 1980
- Stabbert, R., *Das System der Interpunktion. Die Satzabschlusszeichen*, München: GRIN, 207.
- Wunderlich, D., *Studien zur Sprechakttheorie*, Frankfurt/Main, 1976.
- Zaefferer, D., *Frageausdrücke und Fragen im Deutschen*, München, 1984.
- Zimmermann, W., *Fragehandlungen und Frageverben*, Erlangen, 1988.

Fjali për test

Pikë, pikëpyetje, pikëçuditje ...?

Vendosni shenjën e pikësimit në fund të fjalisë!

1. Do të më shqetësosh më
2. Kush e ndërroi atë karrige
3. Pse nuk e lexon atë libër
4. Kur do t'i mbarosh më në fund punët e shtëpisë
5. Dil pak jashtë
6. Të priset punë ta largosh makinën nga porta ime
7. Nuk do të marrësh një banesë tjetër
8. Nuk mendon që erdhi ora të largohesh
9. Ma jep tani çelësin e makinës
10. Nuk është më mirë të udhëtosh ngadalë
11. Nuk po ma sillni atë të shkretë kafe
12. Do ta mbash gojën
13. Ke ndonjë mendim se si t'i nxisim studentët të lexojnë
14. Mund të na flisni për planet tuaja letrare, për botimet e ardhshme
15. Ju shqetëson fakti se një pjesë e elektoratit ju braktisi
16. Ta ftoj të shkojmë në kinema
17. Ta braktisim çështjen aq të rëndësishme të boshatisjes së fshatit
18. Kur si sot kemi qenë kaq të lirë
19. Kush e njeh atë në gjithë atë Austri
20. Sa shpesh kam thënë që Universiteti pa bibliotekë nuk është
Universitet
21. Si të ta shpreh mirënjohjen
22. Po si mund ta financojmë
23. Si ta përshkruaj gjendjen time pas kësaj humbjeje
24. Kur do ta kuptosh më në fund
25. Ku humbi djali gjithë ditën